

Millətə sevdalı Sabir,

yaxud «Sabirin milli intibah ideali» kitabı

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Polemika nə vaxt etiraz doğurmur? Mübahisə öz orbitindən niyə çıxmır: Tərəflər arasında münasibətlər mənəvi tarazlığı pozursa, polemik fikrin inkişafına xidmət edirsə...

Məsələnin bu psixoloji tərəfinə Təyyar Salamoğlu özü daha aydın, özünəxas məntiqlə cavab verir: «*Diqqət etsəniz, görə bilərsiniz ki, opponentlərimiz arasında bu gün də ədəbiyyatşünaslıq elmimizin və tənqidimizin ağır yükünü çiyinlərində daşıyan alimlərimiz var. Bu polemikalar onlarda heç bir etiraz doğurmayıb. O mənada yox ki, onlar bizim bütün fikirlərimizlə qeyd-şərtsiz razılaşıblar. Yox, ona görə ki, onlar bizim fikirlərimizdə elmi mühakimə, məntiq, nəzəri yanaşma görüblər. Onlar çox yaxşı başa düşürlər ki, polemikada - ədəbi mübahisədə prof. Y.A.xundlu, yaxud T.Salamoğlu, prof. B.Əhmədov, yaxud T.Salamoğlu mənafevi yoxdur. Polemikada bir mənafe var: ədəbiyyatın mənafevi. Ədəbiyyat naminə polemika aparılarda ədəbiyyat da, ədəbiyyatşünaslıq da qazanır. Bu, mübahisəsiz həqiqətdir» (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.80).*

Ümumiyyətlə, «Sabirin milli intibah ideali» kitabında müəllif əsasən seçilən tənqid məktəbi yaratmış Yaşar Qarayevlə poelimitikaya üstünlük verir. Bunun bir çox səbəbləri var. Əvvəla, Yaşar Qarayevin tezisli tənqidi kifayət qədər düzümüldür. Daha o qədər yox ki, tarixi inkişafın açdığı həqiqətləri də inkar etsin. Onunla polemika elmi güc və ona qarşı dura biləcək məntiq tələb edir. Təyyar Salamoğlu ən kəskin məqamlarda belə Yaşar Qarayevə ehtiramlı münasibətini qoruyub saxlayır: «*Y.Qarayevin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, tənqidi və nəzəri fikri üçün kim olduğunu, ədəbi-elmi fikir tariximizdə onun mövqeyini biz çox yaxşı bilir və qəbul edirik. Bütün digər tədqiqatları ilə bərabər, Azərbaycan realizminin mərhələ və tipologiyasının elmi cəhətdən əsaslandırılmasında, maarifçi və tənqidi realizmin estetikasının elmi müəyyənlik və konkretliklə şərhində böyük alimin xidmətləri danılmazdır.*

Azərbaycan tənqidi rəalizminin estetikasını C.Məmmədquluzadə ilə bərabər, Sabir satirası əsasında araşdırması, bu araşdırmaların son nəticədə Sabir poetikasının tədqiqində növbəti uğur olduğunu da başa düşür və dəyərləndirir. Elə ona görə də Sabir yaradıcılığına münasibətdə bizə yeni görünən fikirlərimizi Y.Qarayevin «məhək daşı»na vururuq.

Ədəbiyyatşünaslıq, eləcə də onun bir qolu olan sabirşünaslıq statik bir sahə deyildir. Elm dialektik inkişaf tələb edir. Hər yeni doğulan fikrin dialektik inkişaf mənasında köhnəni inkar etməsi ciddi elmi qanunauyğunluqdur. Bu mənada bizim görkəmli alimlə polemikalarımız sabirşünaslığın irəliləyişə doğru hərəkəti namindədir». (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.81-82).

Təyyar Salamoğlu açıq fikir adamıdır. Əbədi tənqid döyüşlərindən keçmiş Yaşar Qarayev məktəbinin təmsilçiləri ilə yaxın yaradıcılıq əlaqələri saxlayır; Şirindil Alışanlı, Rəhim Əliyev, Zaman Əsgəri, Tehran Əlişanoğlu, Rahid Ulusel və s. Təyyar Salamoğlu polemika kontekstində bu adları özü yada salır. Burada AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunda Qurban Bayramov, Tahirə Məmmədli, İsa Həbibbəyli, Asif Rüstəmli, Elçin Mehraliyev, İslam Qəribli və digərlərini də xatırlatmaq olar. Bu alimlərlə hər hansı ədəbi elmi mövzuda söhbət dəyərli polemikalara çevrilir. Hətta adı sancmalar, zarafat təriqində replikalar («*Təyyar Salamoğlu deyir ki, Sabir satira yazmayıb*») yeni fikir axınları yaradır. Öz ətrafında elmi mühit yaratmağın başqa forması, yaxud adı varmı?.. Bütün yollar (seçilmiş) görək həqiqətə aparsın. Polemika Salamoğlunun «*Milləti*» özünün, Sabi-

rin - «Hophopnamə»nin əzəl mübtədısına qədərki yoluna işıq salıb, əlbəttə yolun əvvəli Yaşar Qarayevin və hətta Sabirin müasirləri olan sələflərindən başlamışdı. A.Səhhət doğru deyirdi: «*Sabir əfəndi millətdən ötrü çalışırdı. O, aşiq idi*». Təyyarın kitabın epigrafına çıxardığı və çox sevdiyi istinadlardan biri də budur. Bəli, aşiq olmayan özünü qurban verə bilməz.

Təyyar Salamoğlu polemikada cəhl etmir. İnandığı, qavradığı, tanıyıb biət etdiyi həqiqəti nəinki təsdiqləyir, onu bütün varlığı ilə qoruyur: «*Sosial tipə münasibətin «öldürücü», «məhvedici» xarakter daşmasının milli məzmunu nədən ibarətdir? Sosial tipin məhvi Sabirə, son nəticədə isə millətə nə verir? Bu cür münasibətin - ifşanın perspektivi nədir? Bu sualın cavabı rəşadət düşüncə üçün sifirə bərabərdir. Ona görə də biz Sabir satirasındaki gülüşü öldürücü, məhvedici gülüş kimi yox, tənqidi gülüş kimi qavrayırıq. Onda tənqid var, kinayə, hətta sarkazm da var, lakin mahiyyətində öldürücülük yox, ictimai şüurə təsir hesabına tipin təbii edilməsi məqsədi dayanır. Biz məsələni belə qoyuruq: «İfşa Sabir üçün məqsəd deyildir. Əslində, Sabir ifşa yox, tənqid edir və bu tənqid heç bir halda hansısa bir sosial təbəqəni, zümrəni təmsil edən tipi sıradan çıxarmaq, məhv etmək məqsədi daşmır. Ümumiyyətlə, Sabirin estetik düşüncəsində ölümə məhkum olan milli-sosial təbəqə yoxdur. Sabir yenidən yaranmaqda olan burjuva münasibətləri zəminində meydana çıxan sosial təbəqə və zümrələri milli birlik uğrunda mübarizəyə səsləyir» (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.88).*

Bütün hallarda Təyyar Salamoğlu konsepsiyasının Sabirə münasibətdə bir üstünlüyü həmişə etiraf olunacaqdır. Sabir üçün ideal millət və bu baxımdan milli birlik idi. Onun yanaşma tərzini tələq edir ki, milli birliyi qorumaq üçün milli-mənəvi zəmin düzgün qavranılmalıdır. Onun yeni metodoloji yanaşmasının əsasında humanizm dayanır. İnsan qorumaq, onu məhv etməkdən qorumaq, uzun çarpışmalardan sonra qavradığımız, çıxış yolu kimi qəbul etdiyimiz azərbaycançılıq ideologiyası da milli birliyə, humanizmə ölməyən tarixi mənəvi dəyərlərə əsaslanır.

Son olaraq deyirdim; kim azərbaycançılığı amal kimi qavrayırsa, milli birliyə güvəncəli vətəni tapınacaq bilirsə mənə də öz yanında görsün.

Bu yolda «*ictimai yuxarılar*» bir qədər daha artıq humanist, insafı, «*ictimai aşağılar*» da daha artıq ayıq və fəal olmalıdırlar.

SABİR SATIRASININ DANIŞAN SƏSLƏRİ

«*Sabir satirasının dialoji məzmunu*» məqaləsi «*M.Ə.Sabirin milli intibah ideali*» kitabında dördüncü - sonuncudur. Elə bəri başdan demək yaxşı olar ki, bu kitaba toplanmış məqalələrin hər birində elə tezislər var ki, müəllif zaman-zaman bu tezislərə qayıtmaqla Sabirin indiyədək açılmayan, çevrilməyən fikir laylarını açar bilər. Bu da Sabirşünaslığın zənginləşdirən yeni əsərlər - yeni kitablar deməkdir.

Hər halda tənqidçi Təyyar Salamoğlunun (onun tədqiqatlarında - eləcə də Sabirlə bağlı tədqiqatlarında ədəbiyyatşünaslığımızın müxtəlif problemlərinə dərin və əsaslı münasibətlər bildirilir. Ədəbiyyatşünaslığın köklü problemlərinə istiqamət verəcək tezislər irəli sürülür, bu, onun geniş ədəbiyyatşünaslıq meydanında kifayət qədər tutarlı söz sahibi olmasından xəbər verir.) dialoji məzmun dedikdə Sabir satirasının səslərini nəzərdə tutduğunu və əsasən də Sabir satirasında iki səsi eşitdiyini başa düşmək olar. Əsərdə dialoji məzmunu duymaq, bir çox hallarda polifonik səsləri eşitmək üçün dialoqu (dialojini) yaradan tərəfləri görmək, polifoniyı yaradan

səsləri fərqləndirmək, bir-birindən ayırmaq lazımdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına dialoji məzmun, polifonik əsər (roman) anlayışlarını M.M.Baxtinə əsaslanmaqla demək olar ki, T.Salamoğlu gətirmişdir. Bu da onun yaradıcı və qəhrəman; yaradıcının prosesə zahiri müdaxiləsi və mənəvi münasibəti, qəhrəmanın görünən tərəfləri və onun əslində kimliyi... bütün bu məsələlərin açımı, əslində, tədqiqata psixoloji məzmun verən tendensiyadır. Tədqiqatda bu cür yanaşma insan okeanın min illər boyu xam qalmış, öyrənilməmiş tədqiqata cəlb edilməmiş sahələrinə yol açmaq, baş vurmaq deməkdir. Yalnız bu yanaşma ilə əsərin qəhrəmanı ilə yaradıcının sərhədlərini ayırmaq olar. Bu özünüdərk təyinetmədir. M.M.Baxtin yazırdı: «*Özünüdərk qəhrəman obrazının yaradılmasının dominantı kimi öz-özlüyündə bədii dünyanın monoloji vəhdətini dağıtmaq üçün artıq kifayət edir, lakin bir şərtlə ki, özünüdərk olaraq qəhrəman həqiqətən də təsvir edilir, ifadə edilmir, yəni müəlliflə birləşmir, onun səsinin rüpuruna çevrilir, deməli, bu şərtlə də qəhrəman özünüdərkinin aksentləri, həqiqətən də, obyektivləşdirilmiş və əsərin özündə qəhrəmanla müəllif arasında məsafə qoyulmuşdur. Əgər qəhrəmanı onun yaradıcısı ilə birləşdirən göbək kəsilməmişdirsə, onda bizim qarşımızdakı əsər deyil, şəxsi sənəddir» (M.M.Baxtin, «Dostoyevski poetikasının problemləri», 2005, səh.83). Doğrudur, Baxtin qəhrəman və müəllif arasında həmişə kəskin sərhəd qoymur, bir çox hallarda müəllif düşüncələrinin davamı, yaxud ifadəsi kimi də görür qəhrəmanların düşüncə və nitqlərini. Bütün bunlar Baxtinin görüşlərində ziddiyyət yox, tamlıq yaradır.*

Təyyar Salamoğlu Sabir satirasının dialoji məzmununa həsr elədiyi məqaləsinin girişində tənqidi realizmin mahiyyəti, onun realizmin dərkində yeri, maarifçi realizm ilə əlaqələri, genetik bağları haqqında bir daha məlumat verir və «*estetik idealın inkar yolu ilə təsdiq realizmin əsas qanunauyğunluğu hesab edildiyini*» bildirir. Bir sözlə, bütün bunları «*milli realizmin yeni inkişaf mərhələsi üçün bu prinsiplərin «qəti normativ akt» kimi qəbul edilməsi bizə mübahisəli görünür*» deməklə polemikaya yol açır. Poelimitika üçün dəqiq və aydın tezis irəli sürür: «*Ən azı ona görə ki, Sabirin yaradıcılığı bu «qanunauyğunluq»dan kənara çıxır. Sabir satirasında inkar pafosu ilə təsdiq pafosu bir-birini tamamlayaraq, onun dialoji məzmununu önə çıxarır. Bu satira heç də həmişə eybəcərliyi inkar məzmunu ilə özünəməxsusluq qazanmışdır. Burada cəmiyyətdə gedən proseslər mürəkkəbliyi, ziddiyyətləri, müsbət və mənfi tərəfləri ilə əks olunur. Sabir satirası maarifçi dünyagörüşünün ifadəsi olaraq öz üzərinə milli şüurun formalaşdırılması funksiyasını götürür. Bu funksiya onun cəmiyyətin bütün təbəqə və zümrələrinin həyatını bədii təhlil predmetinə çevirməsinə qətilməzdir» (Təyyar Salamoğlu «M.Ə.Sabirin milli intibah ideali», Bakı-2015, səh.108). Sabir vətəndaş cəmiyyəti arzulanırdı. Bu, onun məramı idi. Milli şüuru oyatmaq onun məqsədi yox, onun üçün vasitə idi. Satirik üslub və bütöv yaradıcılığı da vasitə zəncirinin çoxsaylı parçalarından sayılmalıdır.*

Sabir məktəbdar idi. Ruh etibarını müəllim - öyrətmən idi. Onun yaradıcılığı millətə düz yol göstərən müəllimin səsi idi. Müəllim isə cəmiyyəti bir-birinə vuran, ölkəni qan çanağına çevirən Paris kommunası sayaq inqilabı arzulanmazdı. O, artıq yaxın keçmişdən repressiyalara, gilyotinə, dar ağaclarına, güllələnməyə, ən yaxşı halda sürgünlərə yol açan inqilabın nə demək olduğunu bilirdi. Onsu da Sabirdən sonrakı tarixin acı həqiqətlərini bilir. Dahilərin əməli zamanlarının mənəzərəsini dəyişsə də bunlar gələcəyə hesablanmış qənaətlərdir. Ona görə də Sabirin inqilabçı obrazının yaradılmasına cəhd edən sovet ədəbiyyatşünaslığının

əzəldən səhv mövqeyini Təyyar Salamoğlu elə Sabirin özünə əsaslanmaqla göstərir. Çoxları Sabirin qan danışdığını, ağzından qan tökdüyünü desə də, o, özünəxas elmi təmkinlə Sabirin ağzından qan yox, söz tökdüyünü, ancaq kəskin söz, iti söz, insana təsir edib onu oyadan söz tökdüyünü bildirir. Müəllim məqamına görə öyrətdiyi şagirdi ilə hərdən əndazə içində necə sətir danışsın, o da eləcə danışsın. Təyyar Salamoğlunun obrazı: «*Sabir satirada inqilab yaratmışdı. Lakin bu, «inqilab uğrunda satira» deyildi. Sabir satirasında inqilaba çağırış ideyası yox idi və o, kütləni inqilabi mübarizəyə səsləmədi. Sabir şüurda inqilabdan danışdı. O, mənsub olduğu millətin sosial şüurunun oyanması, insanın özünü və millətini, milli varlığını dərk etməsi, vətəndaş kimi yetişməsi uğrunda mübarizə və mücadilə yolunu seçmişdi. Böyük sənətkar 1906-10-cu illər arasında bir neçə məqalə yazmış və onları «Həyat», «İrşad», «Tazə həyat», «Həqiqət» və başqa qəzetlərdə çap etdirmişdi. Bu məqalələrdə biz dahi sənətkarın satirik şeirlərində ifadə olunan məramın açıq, publisistik ifadəsini görürük. Sabir milli tərəqqi uğrunda mübarizədən danışır. Bütövlükdə İslam dünyasının geriliyindən söhbət açır və yana-yana, vətəndaş ağrısı ilə bildirirdi ki, «bu cəhəlat bizi odlara yandırır, biz hələ bixəbər qalırıq». Sabir mədəniyyət, hürriyət zamanının gəldiyini uca səslə elan edir və ona yetişməyin çarələrini axtarırdı» (Təyyar Salamoğlu «M.Ə.Sabirin milli intibah ideali», Bakı-2015, səh.108-109). Sabirin, həm də böyük publisist olduğunu inkar etmirik. Söz demək meydanının publisistikada daha geniş və açıq olduğunu onun özü də yaxşı bilirdi. Onun bir müəllim, bir maarifçi obrazını öz nitqində çatdırır: «*Bilirmisən çarəmiz nədir» sualına Sabir belə cavab verirdi: «Bəli, çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdir. Məktəb, yəni məktəb! Hələ isə hər şəhərdə, bacardıqca hər kənddə iştiyaq ilə, ittiyaq ilə məktəb açmalı» (M.Ə.Sabir. Hophopnamə. İki cild. II cild. Bakı, «Şərq-Qərb», 2004, səh.206.)» (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.109). Zənnimcə, Sabir satirasında da bu səs arxa planda bəzən aşkar, bəzən qismən örtülü şəkildə olsa da, görünür. Bu obrazın səsi bədii mətnə bir çox hallarda dialoji məzmun verən səsdir.**

M.Ə.Sabirin alovlu bir publisist və alovlu bir müəllim olduğuna onun hər kəlməsi canlı şahid durur. Yeri gəlmişkən, Sabirin publisistikası da müasir dövrün baxış bucağından öyrənilməli, tədqiq olunmalıdır. Həm də artıq bu dəyərli publisistikanın tədqiqinin ilk addımlarını biz Təyyar Salamoğlunun Sabirşünaslığa yeni ruh gətirən tədqiqatlarında görürük. Təyyar Salamoğlu elə Sabirin publisist düşüncələrinə söykənərək qətiyyətlə deyir: «*Sabir gələcəyə, istiqbala gedən yolun məktəbdən keçdiyini ısrarla təkrar edir, «məktəb uğrunda mübarizə»ni böyük vəzifə, «ali məqsəd» hesab edərək yazırdı: «Ey millətimizin ziyalı cavanları, bilsəniz ki, siz dünyalar qədəri olan bir vəzifə altında yaşayırsınız! Budur, vətəni-əzizimizin gül, rəyahin bitirən torpaqlarını qardaşlarımızın məsum qanları ilə, elmsiz, təbiiyəsiz cəvanlarımızın vəhşikaranə, zalimənə hərəkətlərindən ağaştə olduğun görürsünüz! Bu hərəkətlər elmsizlikdən, cəhəlatdan nəsi deyilmədir? Əfradi-millət-i islam cəmiyyəti rifahi-halları üçün, istiqbalda səadətliyi üçün siz alicənaablara göz tikməyiblərimi? Hərgah siz bu şanlı vəzifənizi layiqincə yerinə yetirərsəniz, yaqın ki, yaqın ediniz ki, zənciri-əsərdə, qeydi-cəhəlatda boğulub qalmış millətdeşlərimizi qərq olduqları vətəni-fələkətdən sahili-nicata çıxarda bilərsiniz» (M.Ə.Sabir. Göstərilən kitabı. s.206-207). (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.110).*

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Sabirin məktəbdarlığı, uşaqların dərslik qayğıları S.Ə.Şirvani ənənəsindən gəlirdi. Firidun bəy Köçərli ilə müasir olması, Abdulla Şaiq, Rəşid bəy Əfəndiyev... digər pedaqoq-məktəbdar-mütəfəkkirlərin yaşadığı mühitdə uşaqları falaq-qadan, çərəkədən... və Sədinin «Gülüstan» və «Büstan»-ından xilas etməyin yolları axtarırdı. Bu axtarılan yollardan biri də uşaqlar üçün yeni ruhlu yazılar - əsərlər yaratmaq, kitablar hazırlamaq idi. Sabir bu dərsliyi öz şeirləri ilə yaradır. Ayırı-ayrı məktəblərdə yayılan, müasirləri tərəfindən təqdir edilən jurnal (qəzet)-lərdə çap etdirirdi. Təyyar Salamoğlu «Sabir və yeni məktəb» problem mövzusunda da kifayət qədər yer ayırmaqla Ustadın, həm də millətin gələcəyi ilə bağlı qayğılarına da işıq tutur. Nə qədər aydın bir tezs irəli sürür: «Hophopnamə»nin «Millətnamə» olmaq məramı «məktəbnamə»-dən keçir. Görkəmli ədəbiyyatşünasların mülahizələrinə istinadla düşüncələrini açıqlayır: «Akademik İsa Həbibbəyli tamamilə doğru vurğulayır ki, «Mirzə Ələkbər Sabirin satiralarında mövcud vəziyyətdən çıxış yolu kimi məktəbə, ictimai-mədəni və texniki tərəqqiyə, milli-mənəvi özünüdərkə çağırış motivi ön mövqeyə çəkilmişdir» (Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı. «Nurlan», 2007, s.115). Görkəmli alimin «Sabir dolayı yolla məktəbi milli oyanışın, dirçəliş və tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi olduğu qənaətindədir» tezisi və bu istiqamətdəki təhlilləri (Həbibbəyli İ. Göstərilən əsəri. s.116) «Hophopnamə»yə yeni elmi baxışın ifadəsi kimi ciddi maraq doğurur.

bu şeirləri uşaqlara əzbərləyirdim. Və onlara deyirdim ki, həmin şeirləri həyət-bacada, evdə hündürdən oxusunlar. Etiraf edirəm, faydası da olurdu. Şikayətlər də məktəb direktoruna yol tapırdı. Bir dəfə şurada mənə xəbərdarlıq da etdilər. Sabirin dərslikdə olmayan bu tipli şeirlərini uşaqlara öyrətdiyimə görə. Daş hansı bostana atılırdı hər kəs özü yaxşı bilirdi. Salamoğlu yazır: «1906-cı ildə dövrü mətbuatda Sabirin iyirmi üç satirası çap olunub. Bunlardan doqquzunu elmin və təhsilin əhəmiyyəti, valideynin uşaqların elmə və təhsilə cəlb olunmasına münasibəti məsələsinə həsr olunmuşdur: «Ol gün ki, sənə xaliq edər lütf bir övlad», «Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!», «Tərpənmə, amandır, bala, qəflətdən ayılma!», «Ata nəsihəti» və s. İlk növbədə, bu satiralarda milli mühitdə məktəbə münasibətdəki köklü ziddiyyətlərin məharətli bədii təsvirini görmək mümkündür. Bir tərəfdə heç cürə oxumaq istəməyib, küçəni özünə fəaliyyət meydanı seçən uşağın obrazı, digər tərəfdə bütün varlığı ilə təhsilə, elmə meyil salmış məktəblinin obrazı, bir tərəfdə elmə, təhsilə qənim kəsilən atanın obrazı, o biri tərəfdə oğlunu oxumağa həvəsləndirdiyi üçün əri tərəfindən olmanın töhmətlərə məruz qalan ananın obrazı və s. Göründüyü kimi, mənzərə kifayət qədər mürəkkəbdir. Ancaq ümitsiz də deyil. Çünki Sabir satirasının tənqid hədəfinə çevrilən «zülmət saltənəti»ndə zəif şəkildə olsa da «ışıq şüa»ları görünməkdədir. «Ata nəsihəti», «Bilməm nə görübdür bizim oğlan oxumaqdan?!» satiralarında təhsilə, elmə cahillik prizmasından baxış tənqid hədəfinə çevrilməklə bərabər, cəmiyyətin irəliyə doğru hərəkətinə təkan verən proseslər də bədii təsvirin mərkəzinə

proseslərinin, milli düşüncənin formalaşmasının, vətəndaş cəmiyyəti yaratmaq uğrunda mübarizənin genişlənməkdə olduğunu, qarşısızalmaz mədəni hərəkətə çevrildiyini müşahidə etməyə imkan verir. Sabir cəhalət dünyasını göstərməklə bərabər, ona müqavimət göstərən «güc»ün də mövcudluğunu müşahidə edir və öz müşahidələrini satiralarının dialoji məzmununda çox aydın əks etdirir. Biz Sabir satirasında artıq elm, təhsil yoluna düşən məktəblinin obrazını gördükdə buna təəccüblənmirik. Çünki cəmiyyətdə gedən proseslər bütün tərəfləri ilə bu satira güz-güsündə əks olunmaqdadır. Satirik tipin «monoloq»unun dialoji məzmununda ictimai şüurun formalaşma prosesi, milli düşüncənin oyanması, vətəndaş şüuru uğrunda mübarizə hərəkətinin ən səciyyəvi əlamətləri, konkret detalları əks olunur» (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.117-118).

Sabir satirasının prototipləri indi daha yaxşı görünür. Sovet dövründə onlar sərt partiya (proletariat) diktaturasının (hərçənd ki, partiya diktaturasının təmsilçilərinin özləri də satira hədəfinin obrazları idilər) nəzarətində idilər. Buna görə də partiya şüurları ilə silahlanaraq fəhləkəndli hökumətinin tənənsindən danışır, sözdə humanizmədən boşboğazlıqla söz açırdılar. Mətbuat və ədəbiyyat sərt senzura nəzarətində idi. Çünki dördüncü hakimiyyət siyasətin (partiya) işinin vinticiyi (vinti də yox) sayılırdı. Sabir satirasının bəşəriyyəti orasındadır ki, söz qadağalardan qurtulan kimi satira öz mərtəbəsində yerini tutdu. Mən deməzdim ki, satirikin başı sığallandı, ona layiq olduğu ödüllər verildi. Yox, bu olmadı, yəqin ki, hələ yüz il də bundan belə Sabir və onun bugünkü

lər. İndi belə bir boynuyogunu vəsf etmək, onu tərifləyib (vərdişinə uyğun) göyə qaldırmaq, sonra da elə göydə buraxıb getmək necə yaxşı olardı.

Bu olardı Sabir babanın yazı yolu. Amma yox, nə qədər Sabir dağına güvənli olsa da bu günün öz dili, öz yazısı var. Al gəldi dostum «Boynu yoğun»:

Yaxın gəl, əzizim, sənə hörmətin,
İzzətin ünvanı çiçəklər dərim.
Açıb yaxasını sözün, hikmətin,
Adına-samına şabaşlar verim.

Mən ki, yad deyiləm, gəl, gəl,
Sənə dil vermişəm dillərdən bəri.
Çəkinmə, ağlama yenə də gül, gül,
Bu dövrən sənəndi illərdən bəri.

Yoğun boyun üstə dayanan başın,
Cərgədə hələ ki, yerin görünür.
Nəçə boynuyogun qohum, qardaşın
Üstündə yalançı kölgən sürünür.

Rentgen gözlərimin işığına bax,
Murdar sifətini görərsən orda
Şərəfsiz adına güvənmə qoçaq
Adın say üçündür siyahılarda.

Sürtülmüş üzündə neçə calar var,
Kişilik, adamlıq rəngindən başqa.
Boş başın içindən nə desən çıxar
Mərdliyin, düzlüyün cəngindən başqa.

Dilindən çıxana sahib durmazsan
Böhtana hazırda alçaq niyyətin.
İnsanlığ adına salam verməzsən,
Dadını bilməzsən səmimiyyətin.

Yeyilib çeynənmiş abır, isməti,
Nəzirlə, niyazla qaytarmaz pir də.

İtən heysiyyəti, itən hörməti

yaxud «Sabirin milli intibah ideali» kitabı

Doğrudan da, məktəb Sabir yaradıcılığında çox mühüm sosial funksiya daşıyır. Bütün sosial təbəqələr, bütün nəsillər məktəb adlı məhək daşına vurularaq qiymətləndirilir. Çünki sənətkarın uğrunda mübarizə apardığı milli hərəkətin gerçəkləşməsinin əsas meyarı məktəbə münasibət idi. Milli taleyin irəliyə doğru hərəkəti, milli tərəqqiyə gedən yol məktəbdən keçirdi. İlk növbədə, məktəblər açılmalı, məktəbin açılması zərurəti dərk olunmalı idi. Məktəb ictimai şüuru formalaşdırmanın təməlini qoyan bir məbəd kimi təsəvvür edilməli idi. Ədəbiyyatşünaslıqda tamamilə doğru vurğulan ki, «Sabirin ən vacib ideallarından biri də millətin ağı günlərə çıxdığını görmək, onun parlaq gələcəyinin təmin edəcək yeni nəslin təlim-tərbiyəsinin yoluna qoyulması idi» (Nəbiyev B.Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə Şirvani M.Ə.Sabir haqqında tədqiqatlar. Bakı. «CBS», 2012, s.23). Sabir satirasında valideynin məktəbə, uşağın oxumasına münasibətinə son dərəcə ciddi əhəmiyyət verilməsinin əsas səbəbi bu idi. Onun məktəblə bağlı qaldırdığı ilk problem uşaqların təhsil alması zərurətinin milli düşüncədə yer alması idi. Buna nail olmaq milli düşüncənin formalaşması istiqamətində ilk addımın atılması demək idi. Lakin məktəbə münasibət milli mühitdə birmənalı deyildi. İctimai şüurun formalaşmadığı, dini fanatizmin hökm sürdüyü bir cəmiyyətdə dünyəvi məktəbə etiraz ruhu çox güclü idi. Məhz buna görə, Sabirin yaradıcılığında tənqidin ilk hədəfləri «uşaq mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!» deyən və sosial şüurdan məhrum olan ata-analar idi» (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.112-114).

Məhz məktəb qayğıları Sabiri uşaqlar üçün yazdığı lirikadan uşaqlar və ata-analar üçün satirik yazılara gətirir. Sabirin avam ata-ana tiplərini mən yetmişinci illərin ikinci yarısında işlədiyim dağ kəndlərində də görmüşəm. Uşaqları bu tip ata-anaların ölümlərindən alıb məktəbə götürmək necə çətin idi. Mən ədəbiyyat dərslərində

çəkilir» (Təyyar Salamoğlu. M.Ə.Sabirin milli intibah ideali. Bakı-2015, səh.114-115). Sabirin yaradıcılığında (və təkcə satiralarında yox) dialoji məzmunu təmin edən tərəflər (təəssüf ki, Təyyar Salamoğluna qədər tam müşahidə olunmayan tərəflər) özünü gizlətmir. Kimin kim olduğu tipin dili ilə açıqlanır. Tip xarakterinə görə müəlliflə bağlı deyil. Baxtin demiş, onları bağlayan «göbək» kəsilib. Ancaq onları başqa bağlar, həm də bir-birinə tərəf çəkir. Bu tipin özge olmadığı, müəllifin təmsil elədiyi millətin bir üzvü olduğu da gizlədilmir. Özü millətə yaramasa da, oğlu-övladı oxuyub millət üçün faydalı vətəndaş ola bilər. Təyyar Salamoğlu bunu müəllifin qırılmayan-kəsliməyən ümidi hesab edir və inamı təmin edən işıq şüalarına bənzedir.

Nitq, danışq gözlərimizin axtardığı mənzərəni göstərir. Çox doğru olaraq Təyyar Salamoğlu da bunu bədii dilin dialoji məzmun daşması kimi xarakterizə edir. «Ata nəsihəti» satirası yeni dünya ilə köhnə dünyanın qarşılaşmasıdır. Bu qarşılaşmada ata nə qədər zülməti təmsil edirsə, uşaq oxumaq inadı və həvəsi ilə kəsile bilməyəcək işığı andırır. Onun şeir oxumaq, elm öyrənmək istəyi yeni cəbhənin gücündən xəbər verir: «Sabir satirasında atalar-oğullar problemi çox vaxt mühafizəkar dünyagörüşünə malik ata ilə yeniləşən dünyanın təmsilçisi olan övlad arasındakı münaqişə şəklində öz həllini tapır:

Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu,
Bu kardan əl çək!
Yazmaq, oxumaq başına əngəl-kələf oldu,
Əşardan əl çək!

- misralarının və bu kimi digər misraların dialoji məzmunu elmə, təhsilə cahil münasibət göstərən ata obrazı ilə bərabər, cəmiyyətdə gedən mütərəqqi proseslərin axarına düşən, «zülmət saltənəti»ndəki «ışıq şüaları»nın gündən-dünə güclənəcəyinə ümid yaradan məktəbli gəncin obrazını da təsəvvür etməyə imkan verir. Dahiyanə istedad və iti müşahidə vətəndaş sənətkara cəmiyyətdə gedən yeniləşmə

ardıcılıqları qəbirlərinin şəkilləri çəkiləndən sonra təqdir olunacaq, layiq olduqları yer göstəriləcək. Hələ ki, Sovet hakimiyyətinə qalma inersiya ilə Sabir öyrənilir, onun öyrənilməsi, xatirəsinin yad edilməsi dövlət qərarları ilə tənzimlənir. Sabirə üslubun müsabiqəsi, ödülləri kimsənin yadına düşmür.

Sabir isə öz təmkinindədir. Özünün dağ dilində ecəzalarını oxumaqdadır.

O, millətin yaralı yerlərini öz dağından baxmaqda daha yaxşı görür. İşsizliyin, ixtiyarı özündə olan bir boynu yoğunun qapını bağlayıb adamları bayıra tökməyinə də yaxşı nəzər yetirir. Haqqı tapdananların məzlum baxışları da onun gözləri önündədir. Yalanlar, saxtaqlıqlar, vədlər baş alıb gedir. Sabir haqqında Təyyar Salamoğlunun (eləcə də digər Sabirşünasların) tədqiqatlarını oxuduqca (bir çoxlarını yaddaşda təzələmək üçün vərəqlədikcə) böyük sənətkarın obrazlar qalereyası gözlərimin qabağında sıralanır. Və onun nəhəng bir axın qabağında necə dayana bilməsini təsəvvür etməyə çalışıram. Elə onun öz obrazını da həmin andaca gözlərimin önünə çəkirəm. «Bənzərəm bir qocaman dağa ki, dəryada durar». Axın sunami gücü ilə yeriməkdədir, doğrudur Sabir dağını oyub-dağıdır, məhv edib bilməsə də keçib gələ bilər; Onların arasında yalançı millət vəkili, böhtançı siyasətçi, yala hürən gəvəzələr, tutuqşu qəzetçilər də az deyil. Bu qədər boynuyogunlar cəmiyyəti ayaqlarının altına alıb daha yuxarılara can atırlar. Gözlərim boynuyogunlardan birini tutur. Baxıram boy buxununa, sirinə, sifətinə özünü tox tutur. Ancaq qorxaq və riyakar simasını gizlədə bilmir. Deyirəm, baba, gəl bunu bir vəsf elə; kişi dağ təmkinini pozmur. Ancaq sirayətə baxışları ilə onu sən özün vəsf elə, - deyir. Axı onu sən yaxşı tanıyırsan. Adamları (millət) necə barmağına doladığını bilirən. Nə var, götür qələmi yaz, adi boynuyogundur də, bunu ki, bilirən.

Hə, baba, düz deyir. Adi boynuyogundur; xalq arasında sözə dəyər verib nəticə çıxarmayana «sözü boynunun dalına atır, görmürsən boynunun yoğunluğunu» deyir-

Çətin ki, axtarıb tapasan bir də.

Yolunu, izini süpürürəm ki,
Görənlər tanısın səni, can-ciyər.
Kişi adına da tüpürürəm ki,
Yaxşı kişilərin ruhu inciyər.

İndi get sözümlü yoğun boyunun
Yağlı yağırına təpitmə elə.
Gün gələ qurduğun çirkin oyunun
Dolaşıq toruna düşərsən elə.

Vəzifən, mənəbin, pulun gülsə də,
Saxta heysiyyətin tikan kolusan.
Nəfəsin yalanla gedib gəlsə də,
Sən elə dünəndən diri ölüsən.

Ölənin dalınca nə danışasan,
Səni lənətləyən zaman gələcək.
Yüz dəvə adlayıb, min yol aşasan,
Yenə də zirvələr sənə güləcək.

Bu şeirin ədəbi qəhrəmanını nə keçmişdə, nə də gələcəkdə yox, indiki zəmanəmizdə görmək mümkündür. Bu boynuyogun istedadı olmasa da, istedadı pula ala bilər. Bu boynuyogun təfəkkürü olmasa da, millətin adından danışmaq kürsüsünü də satın ala bilər. Bir sözlə, bu boynuyogun bugünkü şəraitdə, indiki mühitdə pul ilə nəyə desən qadir ola bilər. Bircə Sabir onun gözüne görünməsin. İndi daha açıq və aydın başa düşmək olar: Sabirin dirilməsi mümkündür?..

(Davamı var)

Əli Rza XƏLƏFLİ